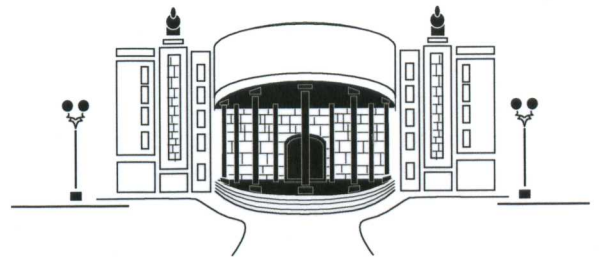

Київський університет імені Бориса Грінченка
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

Педагогічна освіта:

теорія і практика

Психологія
Педагогіка

Збірник
наукових праць

№ 16 (2)

Київ • 2011

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Загальна педагогіка та історія педагогіки

<i>Замороцька В. В.</i> Особливості складання навчальних планів і програм у вищій школі (70—80-ті роки ХХ ст.)	4
<i>Зінченко Л. В.</i> Нормативно-законодавче забезпечення взаємодії школи, сім'ї та громадськості в Україні (друга половина ХХ ст.)	8
<i>Саятіна С. А.</i> Динаміка змісту дошкільної освіти у вітчизняній педагогіці (20-ті роки ХХ ст.)	13

Порівняльно-педагогічні розвідки

<i>Терентьєва Н. О.</i> Підготовки кадрів вищої кваліфікації для освітньої сфери (на прикладі Польщі та Чехії)	18
--	----

Теорія і практика навчання і виховання

<i>Гладченко О. В.</i> Інформаційна культура в контексті сучасних вимог до працівника Державної податкової служби	22
<i>Єфремова М. Д.</i> Застосування різних видів комунікативної взаємодії студентів у процесі навчання англійської мови	28
<i>Кипиченко Н. С.</i> Поняття «мовленнева компетентність учителя початкової школи»: сутність і зміст	32

Теорія і методика професійної освіти

<i>Бобрицька В. І.</i> Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у вищій педагогічній освіті	35
<i>Касярум С. О.</i> Доцільність використання педагогічних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців інженерного профілю	39
<i>Савенкова Л. О.</i> Вимірювання рівнів готовності фахівців соціальної сфери до професійного спілкування	42
<i>Сорока М. В.</i> Використання інноваційних форм організації самостійної роботи у процесі фахової підготовки майбутнього фахівця	47

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Загальна психологія

<i>Гаряча Т. С.</i> Гуманістична психологія про проблему психічного здоров'я особистості	52
<i>Джеджера К. В.</i> Взаємозв'язок природного та соціального у структурі особистості: погляд з позиції класичного психоаналізу	57
<i>Завірюха В. В.</i> Дослідження особливостей професійного самопізнання у студентів економічного ВНЗ	61
<i>Стовбун І. О.</i> Дослідження проблеми емоційно-ціннісного ставлення дітей до світу у працях вітчизняних психологів	68

Вікова і педагогічна психологія

<i>Ікуніна З. І.</i> До питання про кореляційний зв'язок інтелекту та афекту у старших дошкільників	71
<i>Москальов М. В.</i> Психологічні особливості підготовки майбутніх практичних психологів до управління змінами в освітніх організаціях	75

У цьому зв'язку З. Фрейд торкається однієї надзвичайно важливої практичної проблеми. Він з тривогою констатує, що надмірне збільшення різноманітних, нерідко протилежних ідентифікацій може призвести до патологічних наслідків, і зазначає: «Справа може дійти навіть до розщеплення Я, оскільки окремі ідентифікації завдяки протистоянню ізолюються одна від одної, і загадка випадків так званої «множинної особистості», може, й полягає якраз у тому, що окремі ідентифікації поперемінно оволодівають свідомістю. Навіть якщо справа не заходить так далеко, створюється все ж таки підґрунтя для конфліктів між різноманітними ідентифікаціями, на які розкладається Я, конфліктів, які в кінцевому випадку не завжди можуть бути названі патологічними» [4, 374].

Викликають інтерес і ті положення класичного психоаналізу, що стосуються вікових особливостей формування Я-ідеалу. Так, З. Фрейд стверджує, що найбільш стійкими у структурі особистості є ідентифікації, сформовані в ранньому віці. Серед них головна роль належить ідентифікації з батьками, здійснена в початковий період історії особистості. Вона вважається прямою, безпосередньою, найбільш ранньою порівняно з будь-якою прихильністю до об'єкта і не є наслідком або результатом прихильності до нього. Цій ідентифікації відводиться центральна роль у виокремленні соціальної особистісної інстанції.

З. Фрейд вважає, що відносини, які виникають унаслідок означеної ідентифікації, є бісексуальними, і називає їх Едиповим комплексом. Оскільки ці відносини функціонують у трикутнику батько-мати-дитина, вони аналізуються в декількох аспектах впливу на формування особистості: по-перше, в аспекті статевої приналежності особистості, яка формується; по-друге, в контексті простоти і складності Едипового комплексу; по-третє, у площині ставлення дитини до кожного з батьків; по-четверте, з точки зору позитивного і негативного впливу Едипового комплексу на формування особистості.

Аналізуючи особливості сексуальної фази розвитку особистості, автор наголошує на неоднозначності проявів цього комплексу і описує декілька таких можливостей. Передусім він розглядає спрощений варіант, коли Едипів комплекс виникає і надалі закономірно руйнується з однозначним результатом, що полягає у виникненні чітко вираженої ідентифікації дитини з успадкованою нею статтю. Тобто спочатку дитина (наприклад, чоловічої статі) реалізує прихильність до матері за типом вибору об'єкта в якості опори та ідентифікується з батьком. Обидва види ставлення існують паралельно протягом певного часу до тих пір, поки посилення сексуального ставлення до матері та усвідомлення того, що батько заважає такому потягу, не викликає появи Едипового комплексу. Внаслідок цього ідентифікація з батьком набуває ворожого забарвлення і перетворюється у бажання усунути його як суперника, що є причиною виникнення амбівалентного ставлення до нього.

Таким чином, зміст простого позитивного Едипового комплексу складають амбівалентна установка по відношенню до батька та ніжна об'єктна прихильність до матері. У цьому випадку його подальша руйнація, що відбувається у процесі розвитку особистості, може реалізуватися у двох напрямках. По-перше, вона може супроводжуватися відмовою від об'єктної прихильності до матері. У разі нормального розвитку спостерігається посилення ідентифікації з батьком, що дає змогу зберегти ніжне ставлення до матері. З іншого боку (і це другий напрям розвитку подій), може відбутись ідентифікація дитини з матір'ю. Розвиток за першим напрямом призводить до виникнення та закріплення в дитині чоловічих рис характеру.

Аналогічним чином здійснюється переорієнтація Едипової установки маленької дівчинки на посилення ідентифікації з матір'ю, зміцнення жіночих рис характеру. При цьому З. Фрейд пояснює причини охарактеризованого явища та його наслідків зумовленістю особистісного розвитку системою успадкованих задатків та силою їх прояву. Тому, як вважає учений, у процесі цього розвитку можуть спостерігатись ідентифікації як і зі своєю, так і з протилежною статтю.

Видатний психолог стверджує, що можливий і такий варіант розвитку особистості, коли при відмові від батька, як любовного об'єкта, дівчинка ідентифікує себе з ним як із втраченим об'єктом і виявляє чоловічі установки. В цьому випадку руйнування Едипового комплексу може супроводжуватись посиленням бісексуальності.

Окрім того, З. Фрейд стверджує: «...виникає враження, що простий Едипів комплекс взагалі не є найчастішим випадком, а відповідає деякому спрощенню або схематизації, яка практично здійснюється... доволі часто. Детальніше дослідження викриває у більшості випадків повніший Едипів комплекс, який буває подвійним — позитивним і негативним — залежно від первинної бісексуальності дитини... можливо, що встановлена по відношенню до батьків амбівалентність має бути цілком віднесена на рахунок бісексуальності, а не виникає ... з ідентифікації внаслідок суперництва» [4, 377].

На цій основі учений робить висновок, що хлопчик у такій ситуації не тільки амбівалентно ставить до батька, але й водночас поводить себе як дівчинка, тобто виявляє ніжне ставлення до батька і відповідно ревниво-вороже — до матері. Далі цей висновок стає ще більш кардинальним — З. Фрейд допускає існування повного Едипового комплексу в усіх людей і вказує на його особливо яскраву вираженість у невротиків. При цьому він стверджує, що протягом особистісного розвитку руйнація комплексу все ж таки частково відбувається, але нерівномірно — та чи інша ознака феномена може зникнути, залишаючи лише окремі майже непомітні сліди.

Отже, виникає своєрідний ряд, на одному кінці якого знаходиться позитивний комплекс, на іншому — зворотний, негативний комплекс, а в середині відбувається певна їх взаємодія, якій притаманна не-

однакова участь згаданих компонентів (тобто спостерігається перевага одного з них). Тоді руйнування Едипового комплексу може бути спрямоване на чотири потяги, що містяться у ньому та утворюють одну ідентифікацію з батьком і одну — з матір'ю. При цьому ідентифікація з батьком утримує об'єкт-матір позитивного комплексу і водночас замінює об'єкт-батька зворотного комплексу; аналогічні явища мають місце за умови ідентифікації дитини з матір'ю. Прояви обох ідентифікацій є, як правило, нерівномірними, що й зумовлює нерівномірність проявів обох статевих задатків.

Остаточний висновок стосовно проблеми Едипового комплексу З. Фрейд формулює так: «... в результаті сексуальної фази, яка характеризується пануванням Едипового комплексу, в Я відкладається залишок, що складається з утворення двох названих, якимось чином узгоджених одна з одною ідентифікацій. Ця зміна Я зберігає особливе положення: Воно протиставляється змісту Я в якості Я-ідеалу, або Над-Я» [4, 377–378].

Як підкреслює З. Фрейд, Над-Я не є простим залишком від вибору перших об'єктів, здійснених Воно. Йому притаманне також значення енергетичного реактивного утворення по відношенню до них. Його ставлення до Я є подвійним і виражає як вимогу, так і заборону. Як стверджує автор, Над-Я не вичерпується вимогою типу «Ти повинен бути таким самим (як батько)», але й супроводжується забороною «Ти не маєш права бути таким (як батько), його вчинки залишаються бути виключно його правом» [4, 378].

Як бачимо, саме батько усвідомлюється особистістю як перепона до здійснення Едипових потягів. У зв'язку з цим Я накопичує силу для здійснення цього витіснення шляхом створення в собі такої ж самої перепони. При цьому З. Фрейд вважає, що необхідні сили значною мірою черпаються також у батька, що може мати певні наслідки. Зокрема, на його думку, Над-Я збереже характер батька, і чим сильніший був Едипів комплекс, тим стрімкішим буде його витіснення, і тим суворішим буде контроль з боку Над-Я. В якості головних чинників означеного процесу називаються такі соціальні феномени, як авторитет, релігія, освіта і читання, а в якості основного результативного контролюючого особистісного утворення виокремлюється совість, а можливого — несвідоме почуття провини. Таким чином, робиться висновок, що Над-Я не тільки витісняє Едипів комплекс, але й може виникнути тільки завдяки цьому витісненню.

У своєму дослідженні З. Фрейд називає й біологічні фактори виникнення Над-Я і відносить до них, по-перше, факт тривалого терміну безпомічності дитини і її залежності від дорослого; по-друге, наявність у дитини Едипового комплексу, який зумовлює перерву у розвитку лібідо. Тому в розвитку особистості спостерігається двократний початок статевого життя, і це притаманне лише людині. Саме завдяки останньому уможливується поштовх до культурного розвитку.

На цій основі робиться ще один висновок з приводу закономірності відокремлення Над-Я від Я у плані як індивідуального, так і родового розвитку. Останнє пов'язується з визначним і примусовим впливом на спрямування людського роду в цілому до утворення і розвитку культури: «...відокремлення Над-Я від Я не випадкове, воно відображає найважливіші риси як індивідуального, так і родового розвитку і навіть більше: надаючи батьківському впливу тривалого вираження, воно увічніює існування факторів, яким зобов'язане своїм походженням» [4, 379].

Таким чином, вираження особистістю свого ставлення до батьків, що є сутністю Над-Я, і є тим вищим психічним утворенням, яке забезпечує культурний розвиток особистості, в ході якого відбувається прийняття батьків у самих себе. У цьому зв'язку З. Фрейд висловлює тезу, що Над-Я (Я-ідеал) виступає в якості спадкоємця Едипового комплексу, отже, тим самим є вираженням потужних рухів Воно. Завдяки Я-ідеалу можливе опанування Едиповим комплексом з боку Я, і, водночас, підпорядкування Воно.

Наведені вище міркування є підставою для твердження стосовно поверхневого розташування Я як представника зовнішнього реального світу та внутрішньої сутності Над-Я як повіреного внутрішнього світу, тобто Воно. З цієї позиції конфлікти між Я та Я-ідеалом розглядаються як протиріччя реального і психічного, зовнішнього і внутрішнього світів. Зі слів З. Фрейда: «Все, що біологія і доля людського роду створили в Воно і закріпили в ньому, — все приймається в Я у формі утворення ідеалу і знову індивідуально переживається ним. Внаслідок історії свого утворення Я-ідеал має найтісніший зв'язок з філогенетичним надбанням, стає завдяки утворенню Я-ідеалу найбільш високим у сенсі наших оцінок надбанням людської душі» [4, 380].

Однак, як зазначає автор, на відміну від очевидної чіткості співвідношення Я і Воно, в силу глибини витоків Над-Я існують труднощі з приводу його локалізації в структурі особистості. Як стверджують сучасні дослідники Б. Мур та Б. Файн, при деяких патологічних станах у ході формування Я зберігаються ранні образи, пов'язані з проявами таких примітивних потягів, як фантазії про злиття, надмірні амбіції, які можуть вплинути на формування Над-Я на пізніших стадіях особистісного розвитку. На думку цих дослідників, такі патології свідчать про схильність індивідів до нарцисичної травми та про тенденції до переживань архаїчних афектів (сорому, гніву, депресії, тривоги) і дериватів нарцисичних афектів (зздрості, ревнощів, злості, презирства), що може призвести до незрілості сексуальних ідеалів, нестійкості зв'язків Я та заміщення реальності бажаним [4, 286]. Проте досить легко довести той факт, що Над-Я є вищим початком у людині — тим зерном, з якого проросли всі регламентуючі культурні утворення, котрі зумовлюють поведінку людини.

У ході розвитку особистості роль батька поступово переходить до вчителів та соціальних авторитетів. Їх накази та заборони концентруються в Над-Я і здійснюються в якості совісті. Незгода між вимогами совісті і діями Я відчувається як почуття провини. Особливе значення у цьому сенсі З. Фрейд надає релігії: «Судження стосовно своєї недосконалості при порівнянні Я зі своїм ідеалом викликає те смирене релігійне почуття, на яке спирається пристрасно віруючий» [4, 380].

Таким чином, Над-Я є специфічним психічним утворенням, яке виконує функції узгодження фізіологічних потягів із зумовленими культурою соціальними вимогами завдяки побудові системи моральних норм (совісті) та формування ідеального образу особистості. Його становлення відбувається завдяки взаємодії внутрішнього і зовнішнього світів, передусім у спілкуванні з батьками, надалі — з іншими соціальними авторитетами. Означений висновок є співзвучним сучасним поглядам на роль совісті як а) з'єднувальної ланки між моральною самосвідомістю (відображення моральної сутності Я) і моральною світосвідомістю (відображення моральної сутності світопорядку) особистості; б) спонукального чинника до порівняння свого Я з існуючими в суспільстві уявленнями про доброту, до відповідних цим уявленнями дій.

Це накладає особливу відповідальність усіх причетних до впливу на становлення особистості передусім за її моральний розвиток, отже, за засвоєння моральних норм і цінностей особливо в нинішніх умовах зміни соціальних орієнтирів, втрати значущості багатьох традиційних соціальних авторитетів та трансформації морально-етичних основ суспільних і міжособистісних відносин. Тому надзвичайно актуальними стають такі пов'язані із совістю особистісні моральні якості сучасних авторитетів (батьків, педагогів, священнослужителів, керівників), як справедливість, порядність, благородство, чесність, відповідальність.

У контексті забезпечення вищої освіти бачиться доцільним згадати про ті неоціненні можливості впливу на розвиток особистості студента, як власний моральний приклад педагога, підсилений його прагненням до моральної вершини особистісного становлення. Саме ці риси, як слушно підкреслюють сучасні дослідники проблем вищої освіти [1], є тими базовими сходинками, що створюють передумови для особистісного морального вибору, слідування моральним ідеалам.

Відповідно бачаться перспективними подальші дослідження в напрямі розробки питань щодо посилення впливу вищої освіти на становлення Я-ідеалу особистості студента шляхом зміцнення зв'язків з іншими соціальними інститутами (в першу чергу, з інститутом культури та через моральне вдосконалення особистості викладача).

ДЖЕРЕЛА

1. Галузинський В. М. Основи педагогіки та психології вищої школи : навч. посіб. / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. — К. : ІНТЕЛ, 1995. — 168 с.
2. Психоаналитические термины и понятия: Словарь / под ред. Б. Э. Мура, Б. Д. Файна / пер. с англ. А. М. Боковикова, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца. — М. : Независимая фирма «Класс», 2000. — 304 с.
3. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / З. Фрейд. — М. : Наука, 1991. — 455 с.
4. Фрейд З. История психологии. Период открытого кризиса: Тексты / Под ред. П. Я. Гальперина. — М. : Изд-во МГУ, 1992. — 362 с.
5. Фрейд З. Я и Оно // Очерки по психологии сексуальности. — Х. : Фолио. — С. 359—380.

В статье осуществлен анализ теоретических положений З. Фрейда относительно взаимосвязи природного и социального в структуре личности в контексте становления Над-Я (Я-идеала), сделан вывод о возможности влияния на становление Я-идеала личности при условии морального совершенствования современных социальных авторитетов.

Ключевые слова: психоанализ, структура личности, Я, Над-Я, Я-идеал.

The article analyzes the theoretical Z. Freud on natural and social interaction in the structure of personality in the context of an Over-I (I-ideal), the conclusion about the possible impact on the formation of Over-I personality through moral improvement of contemporary social favorites.

Key words: psychoanalysis, personality structure, I, Over-I, I-ideal.